

Što je to tranzicijska pravda?

Diana Delaye

Tranzicijska pravda može se objasniti kao skup procesa osmišljenih kako bi se odgovorilo na masovna kršenja ljudskih prava, koja su nastala kao rezultat političkih nemira, državne represije ili oružanog konflikta

Tranzicijska pravda može se objasniti kao skup procesa osmišljenih kako bi se odgovorilo na masovna kršenja ljudskih prava, koja su nastala kao rezultat političkih nemira, državne represije ili oružanog konflikta (Olsen, Payne i Reiter 2010). Različiti oblici tranzicijske pravde, osobito nakon promjene režima, primjenjuju se još u antičkoj Grčkoj, zatim za vrijeme Francuske revolucije, a posebno nakon Drugoga svjetskog rata, u kontekstu suđenja u Nürnbergu. Ipak, većina poznavatelja ove materije dijeli mišljenje da zadnja desetljeća prošloga stoljeća označavaju pravi početak težnje društava da nakon promjene režima ili oružanog sukoba provedu tranziciju u smjeru demokracije.

Činjenica da se danas više ne postavlja pitanje "treba li", već "kako i kada" zadovoljiti pravdu, najbolje govori u prilog profiliranju pojma tranzicijske pravde. Brojni autori čak govore o "revoluciji odgovornosti" ili "kaskadi pravde" (*justice cascade*), koja je započela sedamdesetih godina prošloga stoljeća u Latinskoj Americi s brojnim povjerenstvima za istinu, a potom se domino-efektom prenijela u istočnu Europu i Afriku.

Sâm pojam tranzicijske pravde prvi se put spominje 1995. godine u tekstu Ruti G. Teitel "How are the New Democracies of the Southern Cone Dealing with the Legacy of the Past Human Rights Abuses?". Samo nekoliko godina nakon toga, 2000. godine, Teitel objavljuje knjigu *Transitional Justice*, koja i dan danas slovi kao svojevrsna "Biblija" tranzicijske pravde.

Svoju teoriju tranzicijske pravde Teitel proširuje 2004. godine knjigom *Transitional Justice Genealogy*, u kojoj analizira povijesne faze pojma tranzicijske pravde u političkom kontekstu. Prva faza obuhvaća razdoblje nakon Prvog, ali posebice nakon

Drugoga svjetskog rata i u znaku je snažnog internacionalizma, čiji se kraj preklapio s krajem hladnoga rata. Druga faza obilježava razdoblje nakon pada "željezne zavjese", kada je započeo tzv. treći val demokratizacije, prožet težnjom zemalja, poglavito istočnoeuropskih, za modernizacijom i izgradnjom nacije. Konačno, treća faza podrazumijeva viđenje tranzicijske pravde u svjetlu kraja 20. stoljeća i razvoja globalne politike koju karakteriziraju razrješavanje sukoba i povratak pravdi.

Pojam tranzicijske pravde u početku se odnosio isključivo na pravne procese vezane uz kršenja ljudskih prava počinjena za vrijeme diktatura i represivnih režima

Spomenuti povijesni pregled razvoja tranzicijske pravde pokazuje da se opseg pojma tranzicijske pravde mijenjao s vremenom. Dakle, pravo je pitanje što zapravo obuhvaća pojam tranzicijske pravde.

Pojam tranzicijske pravde u početku se odnosio isključivo na pravne procese vezane uz kršenja ljudskih prava počinjena za vrijeme diktatura i represivnih režima, a koji su provedeni kao dio demokratske tranzicije. Međutim, s vremenom je termin proširio svoje značenje i počeo se koristiti za procesuiranje ratnih zločina i masovnih kršenja ljudskih prava počinjenih za vrijeme nasilnih sukoba. Riječ je o tranziciji iz rata u mir ili, kako to Teitel definira u slučaju Haškoga suda, pravdi u ratu i za mir (*justice at war and for peace*).

Činjenica je da u istraživanjima tranzicijske pravde prevladavaju primjeri tranzicije nakon autoritarne vladavine, no nekolicina autora bavi se i tranzicijskom pravdom nakon konflikta. Primjerice, Snyder i Vinjamuri (2003) analiziraju provedbu tranzicijske pravde, tj. primjenu njezinih mehanizama nakon konflikta u 32 zemlje u razdoblju od 1989. do 2003. godine. Studija istoga tipa (Lie, Binningsbø i Gates 2007) analizira tranzicijsku pravdu u čak 200 postkonfliktnih zemalja od 1946. do 2003. godine.

Međutim, primjer bivše Jugoslavije i Haškoga suda kao mehanizma tranzicijske pravde najbolje pokazuje da se tranzicija iz rata u mir i demokratska tranzicija vrlo često odvijaju paralelno. Josipović (2006) ističe da Haški sud treba analizirati u kontekstu zemalja nastalih raspadom bivše Jugoslavije, čija se tranzicija odvija na dva kolosijeka: 1) tranzicija iz ratnog društva u mirnodopsko društvo, posebno u pogledu standarda pravde i prihvaćanja međunarodnih kriterija za odgovornost u oružanim sukobima; 2) tranzicija iz jednostranačkog (ili, kako se pojednostavljeno i dijelom pogrešno naziva, komunističkog) društva u pluralističko društvo tzv. zapadne demokracije.

Uz definiciju tranzicijske pravde Olsena, Paynea i Reitera s početka teksta, širina pojma i ostale dvojbe tranzicijske pravde najbolje su objašnjene u tekstu pod nazivom "What is Transitional Justice?" na stranicama Međunarodnog centra za tranzicijsku pravdu (*International Center for Transitional Justice, ICTJ*):

"Tranzicijska pravda se odnosi na niz pravnih i nepravničkih mjera koje različite zemlje primjenjuju kako bi ispravile ostavštinu masovnog kršenja ljudskih prava (...) Tranzicijska pravda nije 'posebni' oblik pravde (suprotno od Teitel), već pristup kako postići pravdu u vrijeme tranzicije iz konflikta ili državne represije. Pokušavajući postići pravnu odgovornost i ispraviti nepravde nanesene žrtvama, tranzicijska pravda osigurava priznanje prava žrtava te potiče rast povjerenja među građanima i jačanje demokracije" (ICTJ 2009).

Ciljevi i mehanizmi

Onoga trenutka kada se tranzicijska pravda nametnula kao novo područje u znanstvenom istraživanju demokracije, započele su različite teorijske rasprave, kako o samom pojmu tranzicijske pravde (posebni oblik pravde ili ne) tako i o njezinim ciljevima (liberalizacija, uspostava demokracije i vladavine prava, krivično-pravno, administrativno i povijesno utvrđivanje počinjenih zločina) te o izboru njezinih mehanizama (retributivni ili restaurativni). Pritom je u prvi plan izbila glavna dilema tranzicijske pravde – kako postupiti s političkim vođama, elitama, pomagačima i suputnicima staroga režima a da se, s jedne strane, izvrši pravda na način pravne države, bez ugrožavanja demokratizacije, a s druge ojača konsolidacija demokracije (Merkel 2011). Samuel P. Huntington taj problem jezgrovitosti svodi na izbor između oprostaja i zaborava te procesuiranja i kažnjavanja. Max Weber govori o etici uvjerenja i etici odgovornosti, dok Ruti G. Teitel govori o realističkom i idealističkom viđenju tranzicijske pravde.

Primjer bivše Jugoslavije i Haškoga suda kao mehanizma tranzicijske pravde najbolje pokazuje da se tranzicija iz rata u mir i demokratska tranzicija vrlo često odvijaju paralelno

Iz definicija tranzicijske pravde koje su ponuđene u prvome dijelu teksta, a kojima se nastojalo otkloniti dileme o pojmu tranzicijske pravde, mogu se iščitati i njezini ciljevi. Ovisno o zemlji ili regiji kojom se bave, autori radova o tranzicijskoj pravdi stavljaju naglasak na različite ciljeve, čiji najpotpuniji prikaz nudi Institut za mir Sjedinjenih Američkih Država koji je 1995. godine i pokrenuo projekt istraživanja tranzicijske pravde. Kao glavni cilj ili izazov tranzicijske pravde navodi se učinkovit odgovor na zločine počinjene u prošlosti, dok ostali ciljevi uključuju: ustanovljene činjenične istine o tome što se desilo i zašto, priznanje patnje žrtvama, dovođenje zločinaca pred lice pravde, kompenzaciju za počinjene zločine, sprječavanje budućih sukoba i poticanje društvenog izlječenja.

Ovisno o postavljenim ciljevima, Olsen, Payne i Reiter (2010) dijele mehanizme tranzicijske pravde u tri kategorije: mehanizmi s ciljem postizanja odgovornosti za prošle zločine, koji uključuju suđenja, povjerenstva za istinu i lustraciju; mehanizmi s ciljem postizanja restaurativne pravde za žrtve, koji uključuju reparacije, izgradnju spomenika i memorijalnih centara, te, konačno, mehanizmi s ciljem postizanja mira i sigurnosti, koji uključuju amnestiju i oprostaj, ustavne promjene i institucionalne reforme.

Nedvojbeno je da danas nakon doslovno svakog perioda represije i oružanog konflikta dolazi do primjene mehanizama tranzicijske pravde. Sukladno tomu, Olsen, Payne i Reiter u već spomenutoj studiji analiziraju čak 848 mehanizama tranzicijske pravde primijenjenih u 129 zemalja diljem svijeta od 1970. do 2007. godine. Istraživanje pokazuje da su amnestije još uvijek najprimjeniji mehanizam tranzicijske pravde (424 od 848). Slijede suđenja, koja obuhvaćaju trećinu (267), dok komisije za istinu (68), reparacije (35) i lustracije (54) zajedno čine petinu sveukupno primijenjenih mehanizama. Kao što se može i očekivati, zbog velikog broja građanskih ratova i autoritarnih režima najveći je broj mehanizama tranzicijske pravde primijenjen u Africi. Potom slijedi Europa, gdje su suđenja dominantni mehanizam, što je također očekivano s obzirom na to da se Europa predstavlja kao najveća zaštitnica ljudskih prava i kolijevka međunarodnoga humanitarnog prava. Konačno, upravo je u Haagu osnovan prvi *ad hoc* međunarodni kazneni sud, i to za bivšu Jugoslaviju (ICTY), koji je ujedno postavio osnove za kasniji razvoj Međunarodnoga kaznenog suda (ICC).

O Haškome sudu kao mehanizmu tranzicijske pravde postoji čitav niz studija i znanstvenih radova (npr. Akhavan 2001; Meer-
nik 2005; Stromseth, Brooks i Wippman 2006; Nettel-
field 2012),

Danas nakon doslovno svakog perioda represije i oružanog konflikta dolazi do primjene mehanizama tranzicijske pravde

a gotovo svaki rad koji se bavi tranzicijskom pravdom, bilo njezinim razvojem, ciljevima, mehanizmima, uspješnošću, navodi Haški sud kao jedan od ključnih, ako ne i glavni mehanizam tranzicijske pravde koji je međunarodna zajednica nametnula posttranzicijskim zemljama bivše Jugoslavije. Veliki interes stručnjaka za tranzicijsku pravdu u kontekstu Haškoga suda proizlazi iz činjenice da u slučaju Suda nailazimo na dva pre-
dana – prvu primjenu međunarodnoga humanitarnog prava u praksi i prvi slučaj u kojemu su zaraćene strane prihvatile mehanizme tranzicijske pravde kao dio mirovnog procesa koji je tek trebao otvoriti put prema tranziciji.

Iz gore spomenutog istraživanja Olsena, Paynea i Reitera (2010) razvidno je da dominiraju retributivni mehanizmi tranzicijske pravde, tj. sudovi, bilo da je riječ o međunarodnim,

domaćim sudovima ili takozvanim hibridima ili mješovitim sudovima poput Posebnog suda za Sierra Leone ili Libanon. Međutim, istraživanja pokazuju da je retributivna pravda, koja

Većina istraživanja o učincima tranzicijske pravde pokazuje da tranzicijska pravda ima neutralan ili pozitivan efekt, što pak daje izgledne šanse nastavku "revolucije odgovornosti" ili "kaskade pravde"

se najčešće primjenjuje u postkonfliktnim zemljama, sama po sebi često nedovoljna za ispunjavanje ciljeva tranzicijske pravde. Idealisti su, možda, u pravu kada se pozivaju na univerzalno shvaćanje pravde te ističu da je retributivna i korektivna pravda za počinjene zločine ključna za liberalizaciju društva, ali ipak samo procesuiranje zločina nije dovoljno.

Upravo se zbog toga brojni autori sve više priklanjaju holističkom pristupu u odabiru mehanizama tranzicijske pravde koji predlaže ICTJ, a sukladno kojemu jedan mehanizam nikada ne može biti učinkovit kao kombinacija nekoliko njih.

"Bez nekog oblika pričanja svojih istina i reparacija (...) na kažnjavanje malog broja počinitelja može se gledati kao na neki oblik političke osvete. Pričanje svojih istina bez krivičnog gonjenja i institucionalnih reformi može biti percipirano kao ništa više od pustih riječi. Reparacije koje nisu povezane sa suđenjima ili nekim oblikom traženja istine, mogu biti shvaćene kao 'krvavi novac' – način da se kupi šutnja žrtava. Istodobno, provođenje institucionalnih reformi bez ikakvog načina da se zadovolji potreba žrtava za pravdom, istinom i reparacijama također je osuđeno na neuspjeh" (ICTJ 2009).

Efekt tranzicijske pravde

Što je sve potrebno da bi proces tranzicijske pravde bio uspješan, tema je za posebni članak. Ipak, govoreći o pojmu tranzicijske pravde, valja istaknuti da neki autori, poput Samuela P. Huntingtona, upozoravaju na negativni efekt koji tranzicijska pravda može imati na postautokratska i postkonfliktna stanja. Drugim riječima, skeptici smatraju da zadiranje u prošlost i identifikiranje počinitelja može potaknuti ponovno izbijanje sukoba iznova stvarajući jazove u društvu. Nadalje, kažnjavanje može ugroziti konsolidaciju demokracije, koja je u tranzicijskom periodu ionako krhka. Konačno, inzistiranje na tranzicijskoj pravdi može smanjiti izgledne šanse za postizanje pomirenja u pregovaračkim mirovnim procesima.

Usprkos ovim zlim slutnjama, većina istraživanja o učincima tranzicijske pravde (koje je jako teško empirijski mjeriti) pokazuje da tranzicijska pravda ima neutralan ili pozitivan efekt, što pak daje izgledne šanse nastavku "revolucije odgovornosti" ili "kaskade pravde".

Literatura

- Akhavan, P. (2001). Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *The American Journal of International Law*. 95 (1): 7–31.
- ICTJ (2009). What is Transitional Justice? <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf> (pristupljeno 4. ožujka 2015.)
- Josipović, I. (2006). Tranzicijska pravda: odgovornost za ratne zločine pred sudovima u Hrvatskoj. *Godišnjak Udruženja za međunarodno pravo Srbije*. 183–212.
- Lie, T. G.; Binningsbø, H. M. i Gates, S. (2007). Post-Conflict Justice and Sustainable Peace. *Post-Conflict Transitions Working Paper*. 5: 1–24.
- Meernik, J. (2005). Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 42 (3): 271–289.
- Merkel, W. (2011). *Transformacija političkih sustava. Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Nettelfield, L. J. (2012). *Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State*. Cambridge i New York: Cambridge University Press.
- Olsen, T. D.; Payne, L. A. i Reiter, A. G. (2010). *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficiency*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Snyder, J. i Vinjamuri, L. (2003). Trials and Errors: Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *International Security*. 28 (3): 5–44.
- Stromseth, J. E.; Brooks, R. i Wippman, D. (2006). *Can Might Make Rights? Building the Rule of Law After Military Interventions*. Cambridge i New York: Cambridge University Press.
- Teitel, R. G. (1995). How are the New Democracies of the Southern Cone Dealing with the Legacy of the Past Human Rights Abuses. U: Kritiz, N. J. (ur.). *Transitional Justice: How Emerging Democracies Recon with Former Regimes*. 1. svezak. Washington, DC: United States Institute of Peace Press, str. 146–154.
- Teitel, R. G. (2000). *Transitional Justice*. Oxford i New York: Oxford University Press.
- Teitel, R. G. (2003). Transitional Justice Genealogy. *Harvard Human Rights Journal*. 16 (1): 69–94. ■